

Angela GRĂDINARU

VALORI SEMANTICO-STILISTICE ALE PARONIMIEI

Redimensionarea paronimiei din această perspectivă e motivată de existența *paronomazei*, figură de stil ce are la origine asocierea într-un context a două paronime pentru a obține un anumit efect stilistic. Spre deosebire de lingviștii, care au studiat paronimele din punctul de vedere al Imaginarului Lingvistic (atracția paronimică neintenționată), alții au studiat atracția paronimică intenționată. În aceste cercetări este pusă în evidență importanța *atracției paronimice* pentru stilistică și îndeosebi pentru crearea jocurilor de cuvinte, discursului paremiologic, discursului repetat și discursului aforistic.

Diversitatea modalităților de tratare a *paronomazei* denotă faptul că studiul *paronomazei* nu poate evita existența unor controverse. Majoritatea cercetătorilor consideră *paronomaza* o figură de stil (P. Dupré, O. Ducrot, J. Marouzeau, J. Dubois, J. Colin, N. Corlăteanu, I. Manole, V. Marin). Unii savanți pun accentul pe distincția

semantică a cuvintelor ce constituie *paronomaza* (P. Dupré, O. Ducrot), alții pe asemănarea formală. Nu e lipsit de relevanță, în acest context, să amintim că unii lexicologi consideră că prin întrebuițarea paronimelor în scopuri expresive, adică prin asocierea lor intenționată într-o frază, autorii obțin figura de stil cu numele de *paronomază*, iar pentru alți cercetători este vorba despre orice apropiere fonetică, fie ea și întâmplătoare: apropierea cuvintelor *chat* și *rat* în proverbul *A bon chat bon rat* constituie ceea ce retorica veche numește *paronomază*, a nu se confunda cu paronimele [1, p. 424].

Valorificând stilistic paronimele, autorul de mesaje, preocupat atât de ceea ce comunică, cât și de felul în care comunică, asociază intenționat într-un context două paronime, sporind astfel potențialul expresiv al comunicării: *amantes sunt amentes; dum spiro spero; on nous inflige des désirs qui nous affligent*. **Paronomaza** este un procedeu eficient de producere a unui mesaj (text) special, trecut prin prisma subiectivității emițătorului a cărui intenție reală este de a accentua mai puternic individualitatea mesajului, a potența originalitatea gândurilor ce îl alimentează, a spori încărcătura lor sentimentală. Pornind de la un fenomen lingvistic concret, neutru

din punct de vedere stilistic, emi- tentul exploatează paronimele pentru a comunica, prin interme- diul asocierii lor, idei, sentimente, efecte comico-satirice. Pusă în rolul de captare a atenției destina- tarului, scopul paronomazei este să impresioneze.

Pentru intensificarea valen- țelor stilistice ale comunicării, vir- tualul paronimic poate fi actuali- zat în discursul aforistic: „Quand madame et demoiselle Grandet étaient bien endormies, venait le vieux tonnelier choyer, cares- ser, **couver, cuver**, celer son or” (H. de Balzac, **Eugénie Grandet**, p. 59). Proza apelează la paroni- me datorită sensurilor speciale care pot fi actualizate de receptor. În funcție de contextul utilizării lor, gama efectelor produse este largă (umor, comic, sarcasm).

Datorită trăsăturilor sale pertinente (valoarea emfatică, ritmul sonorității, repetarea sila- belor identice, caracterul lapidar, funcția mnemonică), *paronomaza* este deseori utilizată în epigra- me, comedii, poezii, povești etc. Deseori paronimele sunt utilizate din nevoia unei coincidențe foni- ce la sfârșitul unei unități ritmice. Pentru a argumenta acest punct de vedere, cităm următoarele exemple:

„Zici că ai lăsat *fumatul*,
Dar se miră întreg satul

Că deși l-ai lepădat
Vii la lucru *afumat*”
(Gr. Drăgan,
Între patru ochi, p. 14).

„Cât de strâmb vrei să *șezi*,
dar vorba dulce s-o *așezi*”
(E. Tarlapan,
Buturuga mică, p. 41).

„Judecata e *oloagă* când lip- sește în cap o *doagă*”
(E. Tarlapan,
Buturuga mică, p. 45).

„Eva e fără ripostă
Coasta care ne cam *costă*”
(E. Tarlapan,
Buturuga mică, p. 129).

Din exemplele citate rezultă că majoritatea autorilor dau prio- ritate enunțurilor laconice. Forma laconică a paronomazelor – care includ modele de fraze cu trăsături structurale și semantice specifi- ce – devine instrument de creare a *discursului repetat*. *Discursul repetat* cuprinde tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai pu- țin identică, discurs deja construit sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt a „ceea ce s-a spus deja” [2, p. 258].

De exemplu, o ironie ustu- rătoare a fost realizată de Camil Petrescu atunci când s-a referit la

criticii care considerau că romanul **Patul lui Procust** ar fi avut inițial titlul de **Patul lui Proust** – după numele scriitorului francez din care s-ar fi inspirat, și la care autorul ar fi adăugat un „c”, inițial la prenumelui său. Romancierul răspunde acestor critici folosind o glumă: „Cine lansează această negliobie este un **Proust** fără un «u»”. [3, p. 348].

Un alt exemplu de ironie, bazat pe jocul paronimic, ni-l oferă George Enescu. Aflându-se în anul 1936 în orașul Buzău pentru un concert și observând că publicul își pierduse răbdarea, celebrul violonist a intervenit astfel: „Rog publicul să nu-și piardă răbdarea, căci **verba volant, scripca manent**”, făcând aluzie la dictonul latin „**verba volant, scripta manent**” (cele rostite zboară, cele scrise rămân). George Enescu a vrut să sugereze ideea că vorbele trec, n-au valoare, în timp ce scripca lui și muzica de calitate rămân și pentru posteritate.

Discursul repetat poate fi un citat: repetarea unor fragmente de texte – literare sau altele, al căror context original este recunoscut ca atare. Astfel, dacă spunem *Et Dior créa la femme* (publicitate pentru o linie de produse cosmetice) ne referim la un citat din biblie *Et Dieu créa la femme; Tout est bain qui finit bien* (publicitate)

ne referim la proverbul *Tout est bien qui finit bien*, iar citatul *Les petits visseaux font les grandes lumières* se referă la proverbul *Les petits ruisseaux font les grandes rivières*. Toate aceste exemple reprezintă un discurs prefabricat bazat pe jocul paronimic. Aceste citate (discurs repetat) fac aluzie la un anumit text și acest text concret poate fi parțial variat.

E cazul să menționăm că paronimele sunt foarte productive în crearea enunțurilor paremiologice (proverbe, zicători, aforisme). Enunțurile paremiologice în care sunt utilizate paronimele pentru a crea figura de stil „paronomaza” sunt structuri propoziționale care comportă un mesaj complet. Autonomia semanticii proverbului este direct legată de structura sa lingvistică: enunțul paremiologic este un sistem sintactic, semantic și pragmatic, prin urmare fără raport deictic cu enunțiatorul sau cu circumstanțele enunțării. În proză, după cum am văzut din exemplele anterioare, poate fi identificat un număr mare de combinații stilistice posibile, o gamă destul de vastă de timpuri verbale susceptibile să exprime omnitemporalitatea și o mare libertate de alegere a figurilor retorice și a mijloacelor argumentative.

După cum s-a menționat, concizia este prima trăsătură

distinctivă a paronomazelor în enunțul paremiologic. Caracterul lor lapidar constituie cel mai important mijloc mnemotehnic care le caracterizează. Ritmul, rima și forma laconică a enunțurilor paremiologice (care conțin paronomaza) facilitează procesul de memorizare. Paronimele utilizate în proză sunt mai puțin concise decât în proverbe.

Trăsătura structurală și stilistică cea mai importantă a proverbului (ce conține paronomaza) este organizarea sa binară. Forma binară poate rezulta din juxtapunerea a două propoziții principale:

a) două propoziții complete:

- *L'homme propose et Dieu*

dispose → N1V1, N2V2

b) două propoziții eliptice:

N1, N2.

- *Femme boniche femme potiche.*

- *Le signe et le singe.*

- *A tout seigneur tout honneur.*

Din exemplele citate rezultă că structura paronomazelor poate fi eliptică (cu o sintaxă incompletă, dar cu un mesaj complet). La prima vedere frazele eliptice par să necesite adăugarea altor cuvinte pentru a completa sensul lor. Dar cuvintele adăugate nu vor putea completa niciodată „sensul” unui enunț, dacă prin „sens” se subînțelege obiec-

tul-semnificat. Obiectul-semnificat este mereu în afara cuvintelor, și nu în interiorul cuvintelor. Acest obiect-semnificat este în situația enunțării, și nu în enunț. Structurile eliptice caracterizează mai degrabă paronomazele utilizate în proverbe, jocuri de cuvinte, decât cele utilizate în proză. Paronomaza, grație caracterului său lapidar și sonorității sale cvasiidentice, se găsește într-un raport asimetric cu conținutul promovat.

c) propoziție relativă fără antecedent în funcție de subiect:

- *Qui se ressemble s'assemble.*

- *Qui s'excuse s'accuse.*

- *Qui peu endure peu dure.*

d) Majoritatea proverbelor (ce conțin paronomaza) nu exclud existența modelelor lingvistice fixe: N1–V–N2.

- *Nourriture passe nature.*

- *Patience passe science.*

Trăsăturile formale sunt la fel de importante ca și cele stilistice. Majoritatea enunțurilor paremiologice sunt enunțuri metaforice. Aceste enunțuri conțin diverse valori ilocutorii, cea mai frecventă valoare fiind cea de avertisment.

În ceea ce privește funcționarea semantică a paronomazelor, unii autori susțin că proverbul are în general un sens diferit de cel al propoziției care îl vehiculea-

ză. Se distinge astfel: 1) un sens „propozițional” (interpretarea literală a propoziției care constituie proverbul), 2) un sens „referențial” (sensul metaforic care denumește o clasă de situații); 3) un sens „funcțional” (valorile pragmatice).

Unii lingviști optează pentru teoria „Sensului care nu depinde de structura compozițională”. De exemplu: „Les oiseaux de même *plumage* s’assemblent sur le même *rivage*” (cei de o pană se aseamănă). Semnificația acestui proverb nu se deduce din semnificațiile elementelor sale, ci din combinarea lor gramaticală. Aceste lexeme nu sunt utilizate cu sensul lor propriu. Raportul dintre sensul literal și sensul metaforic al proverbului este interpretat ca o legătură etimologică, deseori nemotivată sau totalmente pierdută. Într-adevăr, în „Les oiseaux de même *plumage* s’assemblent sur le même *rivage*” nu e vorba nici de „*plumage*” și nici de „*rivage*”, ci de relația dintre imagine și sens (perfect comprehensibilă). În sincronie, enunțul paremiologic are fără îndoială un sens global convențional. Acest sens este deseori transparent, precis, pentru că el deviază direct de la sensul literal, care este compozițional și, prin urmare, inteligibil.

Respectiv, proverbul denu-

mește o situație arhetipică și nu cere să fie interpretat de fiecare dată când este utilizat în discurs. Locutorii sunt capabili să utilizeze corect paronomazele, ceea ce înseamnă că sensul funcțional al acestor enunțuri este clar, chiar dacă referentul este greu de formulat. Se consideră că structura semnificantului indică structura semnificatului.

Cvasiidentitatea formală dintre cuvinte constituie baza unui alt procedeu discursiv, cel al jocurilor de cuvinte. *Dicționarul Robert* definește jocul de cuvinte ca „o aluzie amuzantă fondată pe echivocul cuvintelor care au o asemănare fonetică, dar sensuri diferite”.

Fertilitatea paronimiei se reliefează în crearea jocurilor de cuvinte bazate pe:

1. Înălțuirea prin paronimie:

- L’eau *coule*, mais d’ici rien ne *découle* pas.
- C’est un quartier *populeux*, mais il n’est pas *populaire*.
- Avec son cœur *vide* il est l’homme le plus *avide*.
- La pierre *angulaire* ne doit pas être *anguleuse*.

2. Jocurile de cuvinte prin substituție.

Aceste jocuri sunt cele mai productive în limba franceză. Ele constituie principiul calamburilor. *Calamburul* este un enunț

conținând unul sau mai multe elemente a căror plurivocitate a fost intenționat exploatată de emițătorul său [4, p. 25].

Calambururile paronimice sunt cele care exploatează pronunțarea aproape identică a mai multor termeni: „Avoir son *dit* et son *dédit*”; „Mieux vaut moineau en cage que poule d'eau qui *nage*”. Există calambururi a căror plurivocitate poate fi exploatată implicit și explicit. În primul caz e vorba despre calambururi *in absentia*: „Entre deux mots il faut choisir le moindre” – în care cuvântul „les mots” presupune un alt cuvânt „les maux”. În al doilea caz, este vorba de calambururi *in praesentia*: „Traduttore, traditore” – termenii paronimi cu care se joacă sunt concurenți.

Există câteva funcții datorită cărora jocurile de cuvinte își actualizează valoarea în literatură sau în presă:

1) funcția metalingvistică

Jocurile de cuvinte au o funcție metalingvistică, pentru că ele constituie o utilizare intensivă a limbajului (ele exploatează intenționat polisemia, omonimia, paronimia). Expresia „farce pas très cathodique” evocă imediat adjectivul paronim „catholique”.

2) funcția poetică

Jocurile de cuvinte constituie un mijloc de comunicare. Dacă

mesajul vehiculat de jocul de cuvinte are scopul de a amuza, de a șoca locutorul, atunci intervine funcția numită de R. Jakobson poetică.

Aceste efecte le regăsim în titluri, publicitate:

- „Le crépuscule des *cieux*”, titlul unui articol (calambur paronimic *in absentia* „Le crépuscule des dieux”).

- „*De Nevers à l'aube*” numele unui festival al filmelor de scurtmetraj de la Nevers (calambur paronimic *in absentia* Nevers / neuf heures).

3) funcția ludică

Jocul de cuvinte manipulează forma scrisă sau orală a cuvintelor (semnificația lor), pe care le deformează, mai mult sau mai puțin explicit, în raport cu norma.

Exemplele anterioare demonstrează că una din proprietățile jocului de cuvinte este de a fi concis, de a evita o explicație. Majoritatea jocurilor de cuvinte (la baza cărora se află atracția paronimică) sunt fondate pe referința implicită la un proverb, un eveniment etc. (ele conțin o aluzie, un sens ascuns): „*Le mail est mort, vive le mè!*” / „Le roi est mort, vive le roi”.

În exemplele care urmează, selectate din Academia Cațavencu, termenii nu sunt paronimi de-

cât formal. În absența criteriului funcțional ei nu pot fi considerați cu adevărat paronime, deoarece nici un vorbitor nu stabilește vreo legătură. Ca atare, confuzia dintre ei este exclusă și tocmai de aceea folosirea unuia în locul celuilalt este neașteptată, de unde elementul surpriză – generator de umor: *Un popă cu naosul roșu. Cloana Chirița. Taxi pe valoare adăugată. Paragini aurii. Codrul bunelor maniere.*

În exemplele citate, paronimul înlocuit este deductibil din contextul lexical, care, de cele mai multe ori, este o expresie ce trimite la un cu totul alt sens și care, prin contrast cu termenul folosit, generează umorul: un popă cu nasul roșu; coana Chirița; taxă pe valoarea adăugată; pagini aurii; codul bunelor maniere.

Prin urmare, importanța necesității de a studia paronomaza, mai ales pentru cei preocupați

de explicarea raportului dintre expresie și gândire, este incontestabilă.

La finele acestor considerații privind valorile stilistice ale paronimiei, ne exprimăm convingerea că paronomaza devine o sursă sigură de îmbogățire a mijloacelor de exprimare a unui conținut de gândire și pune în relief funcția de ordin expresiv a paronimiei.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Le Robert, *Dictionnaire des difficultés du français*, Paris, 1918.
2. Coșeriu, Eugen, *Lección de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga; Editura ARC, Chișinău, 2000. 300 p.
3. Apud. Felecan, Nicolae, *Dicționar de paronime*, Editura Coresi, București, 1996. 359 p.
4. Henry, Jacqueline, *La traduction des jeux de mots*. Editura Presses Sorbonne Nouvelle, Paris, 2003. 297 p.